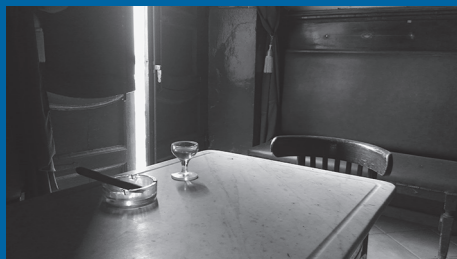

DAVID CAO COSTOYA
Societat i sociabilitat
El Cercle Literari i els inicis de l'associacionisme recreatiu, cultural i polític a Vic (1848-1902)

JORDI ALBALADEJO BLANCO
Associacionisme educatiu i cultural
L'Ateneu Obrer i el Círcol Catòlic de Badalona (1879-1936)

GUILLEM PUIG VALLVERDÚ
La taula del mirall
L'Ateneu i l'associacionisme cultural i polític a la Selva del Camp, 1878-1979

Sala del cafè de l'Ateneu, de Júlia Puig Vallverdú.

terra d'ateneus / 3

LA TAULA DEL MIRALL

GUILLEM PUIG VALLVERDÚ

La sociabilitat és la xarxa de relacions que es teixixen en diversos llocs i espais, peça clau de la socialització entre els individus i la seva politització. Analitzar-la històricament pren sentit si ajuda a entendre la complexitat de la societat contemporània. És a dir, si s'assumeix les associacions com a entitats amb vincles orgànics amb la societat de la qual emergeixen i sobre la qual actuen i on, per tant, es plasmen les mateixes divisions i disputes que mediatitzen les relacions entre els individus. Aquest llibre, que recorre el teixit associatiu de la Selva del Camp, no es limita a presentar una enumeració i a descriure les activitats, juntes i sessions de les entitats selvatanes, sinó a resseguir com es va configurar la societat selvatana dels segles XIX i XX. La constitució d'espais, la transmissió de pautes culturals o el sorgiment de rivalitats i complicitats permet redimensionar el temps de l'oci en la seva vessant productiva, conservadora i reproductora del poder, així com creadora de contrahegemonies. En aquesta monografia, on convergeixen la història social, política i cultural, s'hi analitza l'associacionisme selvatà com un exemple de les dinàmiques de canvis globals al llarg de la contemporaneïtat.

La taula del mirall

GUILLEM PUIG VALLVERDÚ

GUILLEM PUIG VALLVERDÚ

La taula del mirall

L'Ateneu i l'associacionisme cultural i polític a la Selva del Camp, 1878-1979

Guillem Puig Vallverdú (la Selva del Camp, 1989) és historiador al Centre d'Estudis Sobre Conflictes Socials de la Universitat Rovira i Virgili. Les seves línies d'investigació se centren en la revolució de 1936, amb una especial atenció a les col·lectivitats agràries, així com en la crisi de la rereguarda republicana durant la Guerra Civil, una temàtica sobre la qual desenvolupa la seva recerca doctoral. Destaca el seu interès per la protesta pagesa, els moviments socials i les pautes de sociabilitat popular i de l'elit a la Catalunya rural durant el període contemporani, unes qüestions sobre les quals ha publicat en diverses revistes especialitzades i obres col·lectives. El 2016 va guanyar la tercera beca de recerca històrica Terra d'Ateneus i és coautor d'*El Sindicat Agrícola de Sant Isidre, 1917-2017. Cent anys de cooperació agrària a la Pobla de Mafumet* (2017). Des del 2013, combina la tasca acadèmica amb l'activisme social en l'àmbit cultural com a president del Centre d'Estudis Selvatans i coordinador del butlletí de la mateixa entitat.

INSTITUT RAMON MUNTANER
Fundació privada dels Centres d'Estudi de Parla Catalana

Generalitat de Catalunya
Departament de Cultura

Federació d'Ateneus
de Catalunya

CCEPC
Coordinadora de Centres d'Estudi de Parla Catalana

Obra Social "la Caixa"

editorial
www.editorialafers.cat

ISBN: 978-84-16260-57-7

9 788416 260577

3

9

editorial

La taula del mirall

L'Ateneu i l'associacionisme cultural
i polític a la Selva del Camp
(1878-1979)

TERRA D'ATENEUS

3

La taula del mirall
L'Ateneu
i l'associacionisme cultural i polític
a la Selva del Camp
(1878-1979)

Guillem Puig Vallverdú

editorial afers
Catarroja – Barcelona
2018

III BECA DE RECERCA HISTÒRICA TERRA D'ATENEUS
(2016)

La taula del mirall. L'Ateneu i l'associacionisme cultural i polític a la Selva del Camp 1878-1979, és el títol del projecte proposat per l'historiador Guillem Puig Vallverdú que ha estat guanyador de la III Beca de Recerca Històrica "Terra d'Ateneus" convocada per l'Institut Ramon Muntaner (IRMU) i la Federació d'Ateneus de Catalunya (FAC). La iniciativa de convocar aquesta beca de recerca històrica sorgeix de la col·laboració entre l'IRMU i la FAC i compta amb el patrocini de l'Obra Social de la Caixa i el suport de la Direcció General de Cultura Popular i Associacionisme Cultural del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. L'objectiu d'aques premi és becar un projecte de recerca centrat en l'estudi de la repercussió social de l'associacionisme cultural ateneístic en un territori concret dins l'àmbit català des del punt de vista històric.

*Aquest llibre no podrà ser reproduït, ni totalment ni parcialment,
sense el permís escrit de l'editor. Tots els drets reservats.
Dirigiu-vos a CEDRO (www.cedro.org) si necessiteu fotocopiar
o escanejar fragments d'aquesta obra*

primera edició: setembre 2018
© del text: Guillem Puig Vallverdú, 2018
© d'aquesta edició: Editorial Afers, 2018

Editorial Afers
apartat de correus 267
46470 Catarroja (País Valencià)
www.editorialafers.cat
afers@editorialafers.cat

Institut Ramon Muntaner
Mas de la Coixa
Rotonda Eix de l'Ebre N-420, s/n
43770 Móra la Nova
www.irmu.org
info@irmu.org

responsable de la col·lecció: Mari Carme Jiménez
disseny de la col·lecció: Vicent Olmos
disseny de la coberta: Aranda & Rosselló
correcció de textos: Núria Grau Poyo
imatge de la coberta: Sala del cafè de l'Ateneu,
de Júlia Puig Vallverdú.
maquetació: Pep Aranda

imprès: Guada Impressors
Aldaia (País Valencià)
ISBN: 978-84-16260-57-7
dipòsit legal: V-????-2018

ÍNDEX

AGRAÏMENTS

11

PRÒLEG

15

INTRODUCCIÓ

21

ELS AVATARS DE LA MODERNITAT.

LA CRISTAL·LITZACIÓ DE LA SOCIETAT LIBERAL

29

L'ATENEU: CAP I CASAL DELS SENYORS DE LA VILA (1875-1900)

49

LA BELLE ÉPOQUE.

LA CONSTRUCCIÓ D'UNA IDENTITAT EN DISPUTA

71

ELS CONCOS DEL PENSIL.

UNA NOVA ELIT OCUPA EL PODER DE L'ATENEU

95

LA DEFENSA AGRÀRIA,

L'EMBRIÓ POLÍTIC D'UNA FUTURA CONSTITUCIÓ DIRIGENT

113

RECONSTRUIR EL MIRALL.

L'ASSOCIACIONISME SELVATÀ SOTA EL FRANQUISME

143

UN MÓN A GUANYAR.

L'ASSOCIACIONISME SELVATÀ DURANT LA CRISI DE LA DICTADURA

I LA TRANSICIÓ A LA DEMOCRÀCIA

171

EPÍLEG

195

LLISTA D'ABREVIACIONS

199

FONTS CONSULTADES

201

Façana principal de l'Ateneu (dècada de 1960). APAL.

El reflex col·lectiu.

La construcció del poder als cercles de sociabilitat i la seva projecció en les identitats regionals

---

*La Emperatriz infantil leyó lo que ponía
y era exactamente lo que en aquel momento estaba ocurriendo,
es decir: «la Emperatriz leyó lo que ponía».*
—Escribes todo lo que ocurre —dijo ella.
—Todo lo que escribo ocurre —fue la respuesta.
[...] —¿Y dónde está el libro?
—En el libro— fue la respuesta que él escribió.
—Entonces, ¿todo es sólo reflejo y contrarreflejo? —preguntó ella.
Y él escribió mientras ella le oía decir:
—¿Qué se ve en un espejo que se mira en otro espejo?

Michael Ende, *La historia interminable*, 1985

Aquestes paraules del literat alemany Michael Ende sobre el reflex de la realitat permeten reflexionar sobre la seva construcció subjectiva. Una realitat que té lloc conforme s'escriu o es defineix, i un subjecte inexistent que pot adquirir la seva pròpia identitat al mostrar-se en un mirall, tot multiplicant les seves cares fins a l'infinit.

La identitat construïda reflectida en un mirall és un tema metafòric que apareix de manera circular en aquest llibre que tinc l'honor de prologar. Bevent de les fonts literàries, Guillem Puig converteix *la taula del mirall* d'un ateneu —narrat per Puig i Ferrer— en l'expressió del poder dels qui s'hi projecten. Es tracta d'un mirall situat a la sala principal d'El Lauro, l'ateneu fundat el 1878 al municipi tarragoní de la Selva del Camp, que reproduïa a escala local —i de vegades deformada fins a l'esperpent— referents associatius icònics de ciutats com Reus. Aquell mirall mostrava la imatge dels components d'un grup de poder que es reunia en aquesta taula des que va ser elegit com a jun-

ta directiva del cercle. Així, aquesta taula compendiava l'espai sagrat on es construïa la seva identitat, aquest mirall representava la projecció del món en què volien inserir-se, i aquest reflex simbolitzava els anhels socials d'aquells individus. Aquest punt visible era l'avantsala d'un altre lloc privat on es concretarien les reunions secretes, la biblioteca, on s'ordien —a porta tancada— els assumptes més greus d'aquella societat, exactament igual que passava a escala espanyola en el govern. Les esmentades trobades privades estaven ara presidides per una fotografia que caricaturitzava simbòlicament els valors predominants per la seva junta directiva: la religió tradicional, representada per l'ermita al fons de la instantània, i la terra elitista i excloent, encarnada en el pendó sobre la bandera catalana, amb el nom del seu grup gravat en or: *el Pensil*. Símbol del poder conservador de l'elit monàrquica que va regir gairebé tot el segle XIX i XX, aquell ateneu també queia conforme s'ensorraven els pilars que el sustentaven. Així s'abatia aquella representació simbòlica del poder congelat en les reunions de la taula del mirall. Després de l'aixecament feixista contra la República democràticament establerta, aquell club conservador va ser pres pel Front Popular, resistència de l'esquerra que s'encarregà d'eliminar físicament *la taula del mirall*.

L'autor aconsegueix reconstruir el significat d'aquell mirall per als individus de la Selva, a través d'imatges i escenes clarificadorres sobre com s'emmarquen realment els casinos i cercles masculins en el quadre de la política. En un pla formal, aconsegueix obrir la porta de les seues d'aquesta i d'altres associacions. Trencar el mur infranquejable que suposa en altres estudis la falta d'informació, i empra l'enginy per facilitar-la o substituir-la, tot abordant fonts orals, materials o escrites, siguin inèdites o desclassificades. El seu estudi empíric dona sentit a les paraules de Maurice Agulhon, en revelar com els diversos espais de sociabilitat es van anar convertint en centres angulars de la vida social i política quotidiana. Guillem Puig retrata en aquest llibre les associacions des d'un punt de vista pràctic, tot basant-se en allò quotidià. Redimensiona la faceta que va poder exercir per als individus del passat l'aprofitament del temps d'oci en la seva vessant productiva, per aconseguir, conservar o reproduir el poder.

Al meu parer, la major contribució d'aquest llibre per als estudis de sociabilitat és el seu tractament de la vida pública quotidiana. Aconsegueix ressituar el cercle ibèric dins de la cultura política. Revela com les associacions eren essencials per articular pràctiques que poques vegades s'han aconseguit explicar des de la perspectiva parlamentària oficial. Per a això, des d'una grandiosa visió microhistòrica, desentraña la trama que es desenvolupava a la rebotiga d'aquests espais d'oci. Mostra la importància que es trobessin els individus i desenvolupessin els seus sistemes de relació social per establir aliances, activar influències, control social i, en definitiva, mecanismes de poder. Analitza la gestió del poder des dels cercles, la inserció de pràctiques democràtiques, i revela el seu abast en els ressorts del govern local, quan les mateixes persones que el controlaven s'anaven a trobar per dirigir les associacions. Amb diversos exemples esdevinguts durant el procés de construcció de l'etapa contemporània, converteix el centre associatiu en pedra angular del canvi en la vida col·lectiva local i regional. La seva anàlisi redimensiona la relació satèl·lit entre la localitat i la capital, i ajuda a entendre les dinàmiques de canvi social i cultural de totes dues.

Revela la capacitat que van tenir aquests cercles per articular la societat política de manera informal. Com? Congregaven als ciutadans segons uns reglaments que en el pla teòric argumentaven un objectiu cultural o econòmic, que després en la pràctica es convertia en polític. Desplegaven així una polivalència que va caracteritzar els clubs del segle XIX i XX a la península Ibèrica, segons la qual van fomentar solapadament activitats de caràcter progressista o tradicionalista, en les seves diverses vessants regionals o monàrquiques. Així, sota l'aparença homogeneïtzada d'uns estatuts definitoris d'un espai de sociabilitat cultural, podia emmascarar un cercle carlí o borbònic; mentre un casino deia promoure la compra de material de conreu, podia encobrir el foment d'activitats vinculades al catalanisme — amb la sardana o la llengua —; i fins i tot congregar una conferència sobre la mosca de l'olivera que podia acabar en una conversa informal amb el seu autor sobre el cooperativisme i la constitució de la federació comarcal. A més, l'autor tracta les vies quotidianes mitjançant les quals els cercles van contribuir a crear diverses identitats polititzades en aquesta localitat tarragonina.

L'ateneu, el casino i els seus homòlegs van néixer com a centres de sociabilitat per reunir els grups amb tendències ideològiques concretes, bé unint individus que volien adscriure's a una classe social benestant, o bé mobilitzant les forces de treballadors en col·lectivitat. Quan aquests nuclis arrelaren a la localitat, els seus edificis anaven a convertir-se en llocs de memòria —en termes de Pierre Nora— representatius d'aquelles classes. Per això van ser venerats a nivell simbòlic quan qui dominava el poder mirava de projectar-ne la seva ideologia, o profanats quan es volia venjar la tendència política oposada.

Amb el seu estudi de cas reflecteix el doble tall d'aquest tipus de cercles. Si bé es tracta d'entitats que cohesionen els grups socials (siguin populars, siguin de l'elit), ho fan en un procés que divideix radicalment la societat. Segons van sorgint i consolidant-se, amb els seus diversos matisos i colors polítics —tants com associacions puguin existir—, projecten dos cosmogonies il·luminades pel liberalisme constitucional: una, la tradicionalista ancorada en les bases del poder del passat, una altra, la progressista que mira cap les perspectives del canvi democratitzador. Amb aquest objectiu, desenvolupen diversos actes materials (des de teatre fins a reunions) i despleguen mecanismes de poder simbòlic que acaben per enfortir una identitat col·lectiva (des de construir un edifici fins a definir un segell amb la seva icona).

En aprofundir les fronteres entre els diversos grups socials —siguin més o menys adinerats—, contribueixen a construir identitats dividides i diferenciades, tot i que paradoxalment els seus estatuts acostumin a promoure els ideals de l'harmonia social. Al fil de la narració del llibre es planteja el paper jugat per aquests cercles per a la divisió de la societat en dos estrats, la dicotomia queda segellada mitjançant dos cercles principals (l'Ateneu el Lauro i la Defensa Agrària), i reflecteix una divisió cavada en les associacions sembrades per les terres de tot Espanya des del segle XIX. Aquesta anàlisi profunda de l'escala local és perfectament extrapolable a la realitat de la península Ibèrica durant el desenvolupament del liberalisme polític.

En aquest sentit, un altre element essencial al meu entendre és que el llibre mostra la importància d'aquests cercles per al canvi del poder, però realitzat des de les arrels de la socie-

tat. És a dir, els clubs van néixer en aquell procés de renovació política amb l'arribada del liberalisme, però no des de l'Estat, sinó gràcies a la voluntat dels individus; és a dir, *des de baix*. Van consolidar el seu lloc de tal manera en la col·lectivitat — com reflecteix l'autor de diverses formes— que després s'acabaren inserint en les estructures de l'Estat, concretament per l'absorció del sistema dictatorial franquista.

Com a colofó, cal assenyalar que el naixement d'aquesta obra mostra la rellevància que tornen a tenir les anàlisis sobre sociabilitat en el panorama historiogràfic. Se suma a l'interès per recuperar i dinamitzar el coneixement sobre el moviment associatiu a Catalunya, tant des de diversos grups de recerca universitària com des de les institucions que hi donen suport, interès representat pel premi Terra d'Ateneus, amb què ha estat distingit l'autor. Aquestes vies per promoure aquests estudis són exemplars per diversos motius. Primer, les anàlisis a escala regional són necessàries per descobrir la veritable realitat associativa de la península Ibèrica. Definir les característiques d'un model propi pot ajudar a perfilar els elements que el particularitzen davant del cercle ibèric i europeu. Segon, quan són tan complets com l'obra que llegim, revelen la importància que van tenir aquests cercles per al funcionament quotidià de la societat en comarques grans i petites. Tercer, aquests estudis són necessaris per renovar el panorama històric amb aportacions des de la cultura política per aconseguir entendre quins mecanismes van regir la societat des de mitjan segle XIX fins a finals del segle XX.

María ZOZAYA-MONTES

Fundação para a Ciência e a Tecnologia Portuguesa
Centro Interdisciplinar de História, Culturas e Sociedades,
Universidade de Évora
Març del 2018